

بررسی آثار رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان در آیه ۹۰ سوره نحل

سید علی اصغر موسوی*

مقدمه

خداوند متعال در آیه ۹۰ سوره نحل، الگوی جامع و متوازی جهت تحقق عدالت اجتماعی در جامعه اسلامی ترسیم فرموده است. این الگو که بر پایه اخلاق و رعایت حقوق افراد استوار می‌باشد، زمینه‌ساز سعادت دنیوی و اخروی است. خداوند در این آیه به رعایت سه اصل مهم در تعاملات انسانی دستور می‌دهد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛ همانا خدا (خلق را) فرمان به عدل و احسان می‌دهد و به بذل و عطاء خویشاوندان امر می‌کند و از افعال زشت و منکر و ظلم نهی می‌کند و به شما پند می‌دهد، باشد که موعظه خدا را بپذیرید.»

در این راستا، عدل به عنوان پایه‌گذار نظم اجتماعی و تضمین گر حقوق فردی در جامعه عمل می‌کند. احسان نیز فضیلتی اخلاقی و خیرخواهانه است که فراتر از الزامات قانونی عمل می‌کند و به بهبود روابط، تحکیم خانواده، گسترش فرهنگ نیکوکاری و تقویت روحیه تعاون و همکاری در جامعه کمک می‌کند. ایتاء ذی‌القربی نیز پیونددهنده خانواده و اجتماع است و به تقویت ارزش‌های فرهنگی، تعاملات انسانی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی کمک کرده و با ایجاد شبکه‌های حمایتی، موجب وحدت، همبستگی و کاهش فاصله‌های طبقاتی می‌شود. هماهنگی

* پژوهشگر ادبیات و هنر دینی.

و تعامل این سه اصل، چارچوب متوازنی جهت توسعه روابط سازنده و ارتقای ارزش‌های اخلاقی در جامعه فراهم می‌آورد و در نهایت منجر به دستیابی به سعادت فردی و اجتماعی می‌شود. نظر به اهمیت موضوع در این نوشتار به تاثیر سه اصل عدل، احسان و رسیدگی به نزدیکان در آیه ۹۰ سوره نحل، در سه سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی می‌پردازیم.

تعاریف

الف) عدل

برای عدل می‌توان دو مفهوم خاص و عام در نظر گرفت: یکی رعایت حقوق دیگران و دیگری انجام دادن کار حکیمانه و قرار دادن هر چیزی در جایگاه شایسته‌اش.^۱ امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام می‌فرماید: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا؛ عدالت هر چیزی را بر سر جای خودش می‌دهد.» عدالت در عقیده به معنای ایمان آوردن به آن چه حق است. عدالت در عمل یعنی انجام کاری که سعادت فرد در آن است. عدالت بین مردم یعنی قرارداد هر کس در جای خودش، احسان به نیکوکاران، عقاب بدکاران، ستاندن حق مظلوم و تبعیض روا نداشتن در اجرای قانون.^۳

ب) احسان

«احسان» از ریشه «حَسَن» به معنی زیبایی و نیکویی می‌باشد و احسان نیز به معنای نیکي کردن است.^۴ مقصود از احسان، احسان به غیر است نه اینکه فرد کار را نیکو کند، بلکه خیر و نفع را به دیگران برساند؛ آن هم نه بر سبیل مجازات و تلافی، بلکه خیر دیگران را با خیر بیشتری تلافی کند و شر آنان را با شر کمتری مجازات کند و نیز ابتدا و تبرعا به دیگران خیر برساند.^۵

ج) ایتاء ذی القربی

ذی القربی، به معنای خویشاوند رَحِمی و نَسَبی است و منظور از ایتاء ذی القربی حقوق خویشاوندی است.

۱. ر.ک: محمدتقی مصباح یزدی، آموزش عقائد، ص ۱۹۳.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷.

۳. محمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۳۳۱.

۴. علی اکبر قرشی، تفسیر أحسن الحدیث، ص ۱۳۴.

۵. محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۴۷۹.

ارتباط عدل، احسان و ایتاء ذی القربی با یکدیگر

از نظر تفسیر نور آیه ۹۰ سوره نحل منشور جهانی اسلام است و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین يك آیه بود، کافی بود که بگوئیم: قرآن، «تبیان کل شی» است، اوامر و نواهی این آیه در همه ادیان بوده و هرگز نسخ نشده است.^۱ زیرا راهبردهای عملی برای تحقق عدالت اجتماعی، گسترش احسان و تقویت پیوندهای اجتماعی را تبیین می‌کند. «امام محمد باقر علیه السلام بعد از خطبه‌های نماز جمعه، این آیه را تلاوت می‌کردند و بعد از آن، از خدای متعال می‌خواستند که از یادآوران این آیه باشند و از این یادآوری بهره بگیرند و پس از آن از منبر پایین می‌آمدند.^۲

در این آیه، همنشینی دو مفهوم بنیادین عدل و احسان نشان‌دهنده تأثیر متقابل و مکمل آن‌ها در اصلاح و پیشرفت جامعه است. عدل به‌عنوان زیرساخت و مؤلفه موثر در تحقق عدالت و تعادل اجتماعی است، درحالی‌که احسان با دعوت به بخشش، ایثار نیکوکاری، و رفتار فراتر از عدالت، به تقویت پیوندهای انسانی و ایجاد وحدت اجتماعی تشویق می‌کند. «در عدل، جزا و پاداش به اندازه عمل است، اما در احسان، پاداش و جزا بیش از عمل و رفتار است»^۳، همچنان‌که برخی در تعریف احسان نوشته‌اند: «احسان چیزی برتر از عدالت است؛ زیرا عدالت این است که انسان آنچه بر عهده اوست، انجام بدهد و آنچه را متعلق به اوست، بگیرد، ولی احسان این است که انسان بیش از آنچه وظیفه اوست، انجام دهد و کمتر از آنچه حق اوست، بگیرد»^۴ بنابراین احسان، فعلی حاکی از دیگرگروی، عشق و انسانیت به دیگران است. این اصل به دنبال قاعده‌ای هنجاری برای انجام عملی به سود دیگران است که به پیشبرد منافع مهم و مشروع دیگران کمک کند و غالباً به دنبال جلوگیری یا از بین بردن آسیب‌ها یا ضررهای احتمالی به دیگران است.^۵ شاید آن هم به این دلیل که احسان میتواند شکاف‌های ناشی از نقص‌های

۱. محسن قرآنی، تفسیر نور، ج ۴ ص ۵۷۱.

۲. محمدحسین افشاری، تربیت اجتماعی در آیه ۹۰ سوره نحل، سایت خانه خوبان، موجود در: <https://khanehkhobeman.ir>

۳. علیرضا دهقانپور و ژیلای بخشی، معاشناسی احسان در قرآن، ص ۶۵.

۴. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۳۶.

۵. هادی صادقی و محمدهادی خوانساری، دیگرگروی اخلاقی، منظری قرآنی، ص ۱۷.

احتمالی عدالت را با همدلی و نیکوکاری پر کند. در این راستا، توجه به ابتداء ذی القربی می تواند به عنوان عامل موثری برای تقویت روابط اجتماعی و انسانی در نظر گرفته شود. زیرا انسان با وجود تمام داشته های خود باز نیاز به حمایت افرادی دارد که پرمهرترین به او هستند. بنابراین خویشاوندان را می توان بزرگترین شبکه حمایتی هرانسانی دانست که علاوه بر کارکردهای خود در حلقه های نزدیکان، آنان را به ایفای نقش ارزنده در رشد و سعادت جامعه سوق می دهد.

آثار رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان

رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان آثار گسترده ای بر سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی دارد که در ادامه بدانها اشاره می شود:

۱. آثار فردی رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان

الف) تأثیر عدالت بر آرامش فردی

از آنجا که انسان ذاتا موجودی عدالت خواه آفریده شده است، وجود عدالت در محیط زندگی افراد باعث افزایش حس امید، امنیت، آرامش و رضایت از زندگی می شود. حضرت فاطمه زهرا علیها السلام می فرمایند: «فَرَضَ اللَّهُ الْعَدْلَ تَسْكِينًا لِلْقُلُوبِ؛^۱ خداوند عدالت را برای آرامش دلها، واجب کرد.»

محیط های ناعادلانه، برانگیزاننده خشم در افراد هستند و موجب می شوند که افراد خود را مدام ملزم به واکنش در برابر تبعیض و ناعدالتی بدانند. از طرفی وجدان اجتماعی این افراد به دلیل نگرانی هایی که نسبت به ناعدالتی های جامعه دارند، مدام احساس مسئولیت کرده و آرامش نداشته باشد. این وضعیت می تواند منجر به احساس گناه، تنش، استرس و اضطراب در آنان شود.

ب) تأثیر احسان بر سلامت روانی و معنوی فرد

از نظر آموزه های دینی، نیکوکاری نه تنها سلامت روان دنیوی افراد را تضمین می کند بلکه سعادت ابدی اخروی آنان را نیز فراهم می آورد.^۲ خداوند متعال می فرماید: «قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ

۱. محمد بن علی بن بابویه، علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۴۸، ح ۲.

۲. محسنی و دیگران، آثار روان شناختی فعالیت های نیکوکارانه، ص ۲۹۰.

بررسی آثار رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان در آیه ۹۰ سوره نحل ■ ۵۷

أَحْسِنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ؛^۱ و به کسانی که تقوا پیشه کردند گفته شود پروردگارتان چه نازل کرد می‌گویند خوبی برای کسانی که در این دنیا نیکی کردند [پاداش] نیکویی است و قطعاً سرای آخرت بهتر است و چه نیکوست سرای پرهیزگاران. « خداوند در آیه دیگری می‌فرماید: «فَاتَاهُمُ اللَّهُ تَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»^۲ پس خداوند پاداش این دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا کرد و خداوند نیکوکاران را دوست دارد. «

نیکوکاران از آثار دنیوی احسان همچون هدایت خاص، افزایش طول عمر و روزی، دوری از گناه، بهره‌مندی از رحمت الهی و دیگر نعمت‌ها در دنیا و در آخرت از چشم‌پوشی از عقاب الهی، پاداش‌های افزون‌تر، دریافت تحیت الهی، رسیدن به نعمت‌های بهشتی و پاداش ابدی بهره‌مند خواهند شد.^۳

تا توانی دفع غم از خاطر غمناک کن

در جهان گریاندن آسان ست اشکی پاک کن

گر نسیم فیض خواهی از گلستان وجود

یک سحر چون گل به عشق او گریبان چاک کن^۴

حتی تأثیر احسان بر سلامت روان نیز در تحقیقات علمی تایید شده است: احسان باعث ترشح دوپامین می‌شود، یک ماده شیمیایی در مغز که با لذت و پاداش مرتبط است. این امر به کاهش استرس و بهبود سلامت روان کمک می‌کند. اعمال مهربانی فقط به فرد گیرنده فایده نمی‌رساند، بلکه باعث ایجاد یک واکنش مثبت در دهنده نیز می‌شود.^۵

ج) تأثیر رسیدگی به نزدیکان در تقویت احساس تعلق

فرد در طول زندگی خود نیازمند احساس تعلق به والدین، خواهران و برادران است. حمایت

۱. نحل: ۳۰.

۲. آل عمران: ۱۴۸.

۳. محسنی و دیگران، همان.

۴ ملک الشعراء بهار.

5. Granville, J.V. (2022). Using Kindness as an Intervention for Mental Health and Well-Being. The Chicago School of Professional Psychology.

عاطفی و مالی از خویشاوندان، به ویژه کمک به خواهر یا برادر، نه تنها محبت را تعمیق می‌کند بلکه موجب تقویت و افزایش احساس تعلق فرد به خانواده می‌شود. در این راستا، مسئولیت‌های فرزندان در قبال والدین به عنوان یکی از بزرگترین وظایف خانوادگی مطرح است، زیرا احترام و خدمت به والدین نه تنها موجب احساس ارزشمندی در افراد می‌شود، بلکه منجر به کاهش تنش‌های روانی و افزایش سلامت معنوی در خانواده آنان نیز می‌گردد. این پاداش‌ها در نهایت در آموزه‌های دینی نیز تأکید شده است، همانطور که امام سجاد علیه السلام رسیدگی به حقوق خویشاوندان و به ویژه والدین را با حفظ اولویت مورد تأکید قرار می‌دهد: «و حُقُوقُ رَحِمِكَ كَثِيرَةٌ مُتَّصِلَةٌ بِقَدْرِ اتِّصَالِ الرَّحِمِ فِي الْقُرَابَةِ فَأَوْجِبْهَا عَلَيْكَ حَقُّ أُمَّكَ ثُمَّ حَقُّ أَبِيكَ... ؛ 'و حقوق خویشانت بسیار است و مربوط به اندازه نزدیکی پیوند خویشاوندی است. واجب‌ترین آنها حق مادر تو است، سپس حق پدرت، آن‌گاه حق فرزندت، سپس حق برادرت، و پس از آن به ترتیب حق هر که نزدیک و نزدیک‌تر است که نزدیک‌تر در اولویت است.»

خاک شو زیرپای او که بهشت در قدمگاه مادران باشد^۲

۲. آثار خانوادگی رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان

سه اصل اساسی این آیه موجب تقویت آرامش و انسجام خانواده‌ها خواهد شد:

الف) تأثیر عدل بر خانواده و رشد فرزندان

عدالت در خانواده به معنای رعایت انصاف در مادیات و معنویات است، اعم از تقسیم امکانات، توجه، محبت، احترام و مسئولیت‌ها میان اعضای خانواده. این اصول موجب می‌شود افراد، به ویژه فرزندان، از احساس ارزشمندی و عزت نفس بهره‌مند شوند. فرزندی که در معرض رفتارهای عادلانه قرار می‌گیرد، به طور ناخودآگاه با الگوبرداری از والدین، می‌آموزد که در جامعه نیز به عدالت رفتار کند و رفتار عادلانه را به عنوان یک اصل تربیتی پذیرفته و به فرزندان خود منتقل کند. فرزندی که به طور منصفانه از امکانات و توجهات بهره‌مند می‌شوند، نه تنها فرصت مناسبی برای رشد و سعادت دارند، بلکه به دلیل دوری از تنش، تبعیض و ناراضی، در

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۵۶.

۲. جامی.

محیطی سرشار از آرامش، امنیت، همدلی و همیاری، تلاش بیشتری برای تعالی و کمال به کار می‌گیرند.

پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ همواره بر عدالت میان فرزندان تاکید نموده اند: «اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ كَمَا تُحِبُّونَ أَنْ يَبْرؤَكُمْ»^۱ از خدا بترسید و میان فرزندانان به عدالت رفتار کنید، همچنانکه شما نیز دوست دارید آنان اطاعت و احترامتان کنند.»

ب) آثار نهادینه سازی احسان در خانواده

احسان در خانواده با رفتارهایی همراه با محبت، مسئولیت‌پذیری فراتر از وظایف عرفی و شرعی، و فداکاری بدون انتظار پاداش جلوه‌گر می‌شود. توجه به نیازهای عاطفی و حمایتی همسر، همدلی با فرزندان و حمایت از آرزوهای آنان، رشد تفکر و خلاقیت خواهر و برادر و همچنین نگهداری از سالمندان بدون انتظار تلافی، از جمله نمونه‌های احسان در خانواده است.

خانواده‌هایی که نیکی به یکدیگر در آنها نهادینه شده آرامش و معنویت بیشتری دارند. برای مثال، زنی که در شرایط سخت اقتصادی با درک همسرش از خریدهای غیرضروری خودداری می‌کند یا مردی که با وجود خستگی به همسرش در کارهای خانه کمک می‌کند، الگویی از احسان را ارائه می‌دهند. این رفتارها نه تنها حس اعتماد و تعلق را در اعضای خانواده تقویت می‌کند، بلکه الگویی مثبت برای نسل‌های بعد خواهد بود. احسان، با تقویت روابط، خانواده را به محیطی امن و پر محبت تبدیل می‌کند؛ جایی که افراد می‌توانند مشکلاتشان را به جای فضای مجازی یا دیگران، با خانواده در میان بگذارند. در نتیجه، خانواده‌ای شاد و موفق شکل می‌گیرد که اعضای آن از انتساب به یکدیگر افتخار می‌کنند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ»^۲ بهترین شما، کسی است که نسبت به همسران و دخترانش نیکو رفتارتر باشد. « همچنین امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید: «وَقَالَ: مَنْ حَسَنَ بَرَّهُ بِأَهْلِ بَيْتِهِ زِيدَ فِي رِزْقِهِ»^۳ هر که با خانواده اش نیکوکار باشد، روزی اش زیاد می‌شود. «

فریدون فرخ، فرشته نبود
ز مُشك و ز عنبر سرشته نبود

۱. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۱۳، ص ۴۸۶.

۲. حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۱۰۴.

به داد و دهش یافت آن نیکویی تو داد و دهش کن فریدون تویی^۱

ج) تاثیر رسیدگی به خویشاوندان در تقویت شبکه‌های خانوادگی

والدین با حمایت از خویشاوندان، قدردانی و وظیفه‌شناسی را به فرزندان خود آموزش می‌دهند و نسلی حمایتگر و همدل تربیت می‌کنند. ایتای ذی‌القربی موجب شکل‌گیری شبکه‌ای حمایتی می‌شود که در آن، خانواده‌های یک فامیل با صلہ رحم و به‌جاآوری حق یکدیگر، زنجیروار به هم متصل می‌شوند. این ارتباطات، توجه، محبت، همبستگی و تعهد میان خانواده‌ها را تقویت کرده و در مواقع بروز مشکلات، به‌ویژه اقتصادی، حمایت متقابل را فراهم می‌آورد. این شبکه علاوه بر کاهش بار روانی ناشی از مشکلات، موجب کاهش بحران‌های رفتاری و ارتباطی در مواقع بروز مشکلات در خانواده‌ها و افزایش امنیت می‌شود؛ زیرا اعضای خانواده خود را بخشی از زنجیره‌ای بزرگ‌تر می‌بینند که می‌توانند در مواقع نیاز از آن کمک بگیرند.

والدینی که با فامیل رفت‌وآمد دارند، بستری فراهم می‌کنند تا فرزندان‌شان با کودکان خویشاوند دوست شوند و از آسیب‌های ناشی از ارتباط با دوستان ناباب دور بمانند. این فرمان الهی، نه تنها روابط خویشاوندی را تقویت می‌کند بلکه خانواده را به‌عنوان هسته اولیه جامعه، مستحکم‌تر می‌سازد. براساس همین مزایای بی‌شمار در آموزه‌های اسلامی پیوسته بر ارتباط میان خویشاوندان تاکید شده است: حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «صِلَّةُ الرَّحِمِ تُوجِبُ الْمَحَبَّةَ وَ تَكْتِبُ الْعُدُوَّةَ»^۲ پیوند با خویشاوند موجب مهر و محبت است و دشمن را برو می‌افکند و خوار میدارد. «امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «صِلَّةُ الْأَرْحَامِ تُزَكِّي الْأَعْمَالَ وَ تُنْمِي الْأَمْوَالَ وَ تَدْفَعُ الْبَلْوَى وَ تُبَيِّنُ الْحِسَابَ وَ تُنَسِّي فِي الْأَجَلِ»^۳ صلہ ارحام عمل را پاک و پر ثواب‌تر کند و اموال را فزاید و دفع بلا کند و حساب را آسان کند و مرگ را پس اندازد.»

۳. آثار اجتماعی رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان

الف) تاثیر عدل بر انسجام اجتماع

عدل نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه به عنوان یک ضرورت اجتماعی نقش مهمی در پایداری

۱. فردوسی.

۲. عبد الواحد بن محمد آمدی تمیمی، غررالاحکم و دررالکلم، ج ۱، ص ۴۲۱.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۵۰.

اجتماعی و همبستگی و انسجام جامعه دارد. در اسلام عدالت نه تنها در رفتار، گفتار، قضاوت و حتی افکار و نیتها مطرح است بلکه در تقسیم منصفانه امکانات، حقوق و خدمات در میان مردم یک جامعه نیز مطرح است. از این رو افراد باید در هر مقام و جایگاهی هستند عدالت را رعایت کنند. برای نمونه یک معلم باید به طور منصفانه فرصت‌ها و امکانات کلاس را برای شاگردانش تقسیم کند و به آنها به طور یکسان برای موفقیت به آنها انگیزه بخشی کند.

در تاریخ اسلام، حکومت امیرالمؤمنین علی علیه السلام نمونه‌ای از جامعه‌ای است که عدالت در آن اصل محوری بود. یکی از بارزترین مثال‌ها، زمانی است که ایشان به‌عنوان حاکم مسلمانان، زره خود را نزد قاضی و در برابر یک یهودی به دادگاه بردند^۱ تا ثابت کنند که قانون برای همه یکسان است.

در چنین جامعه‌ای، افراد به دلیل احساس برابری و ارزشمندی، به مشارکت و همکاری با گروه‌های مختلف اجتماع پرداخته و موجب رشد جامعه می‌شوند. در جامعه عادلانه، امکانات مختلف همچون بهداشتی، فرهنگی، ورزشی و... به طور عادلانه میان مردم توزیع می‌شود و این امر باعث کاهش فقر، اختلافات طبقاتی، عقده‌های روانی و نارضایتی می‌گردد و افراد در فرصت‌های برابر می‌توانند با همدلی و همبستگی به پیشرفت و سعادت یکدیگر کمک کنند. برعکس، ناعدالتی در توزیع امکانات و حقوق می‌تواند موجب بروز تبعیض، نارضایتی، فاصله طبقاتی، انزوا و بی‌ارزشی در جامعه شود و در نهایت شکاف‌های عمیق اجتماعی را ایجاد کند.

ب) احسان عامل شکل‌گیری فرهنگ حمایت‌گری در جامعه

در آموزه‌های اسلامی، تأکید زیادی بر احسان و نیکوکاری در جامعه شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «تَوَاصَلُوا وَ تَبَاوَأُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَرَةً كَمَا أَمَرَ كُمْ اللَّهُ»^۲ با یکدیگر پیوند داشته باشید و به هم نیکی کنید و با یکدیگر مهربان باشید و همچنانکه خداوند به شما دستور داده است، برادرانی نیکوکار باشید.»

در سایه احسان، روحیه ایثار و تعاون، حس نوع‌دوستی و همدلی، مشارکت و تعلق به جامعه تقویت می‌شود. احسان در جامعه عاملی است برای شکل‌گیری مؤسسات خیریه و گروه‌های

۱. ر.ک: محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۴، ص ۳۱۶.

۲. محمدبن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۷۵.

داوطلبانه بسیجی، جهادی و... که نه تنها مشکلات جامعه را حل می‌کنند، بلکه موجب افزایش اعتماد عمومی و کاهش نارضایتی‌ها می‌شوند. نمونه‌های بارز این موضوع را می‌توان در حضور گروه‌های داوطلب در بلاای طبیعی مانند زلزله یا سیل، در دوران کرونا در کنار کادر درمان، در پروژه‌های سازندگی روستاها و در مناطق روستایی برای انجام اقدامات بالینی و... مشاهده کرد. در این صورت، بسیاری از مشکلات جامعه از طریق خیرخواهی مردم حل می‌شود. به جای آنکه افراد فقط به منافع شخصی خود بیندیشند، رضای خداوند را در نظر می‌گیرند. امام کاظم علیه السلام درباره این افراد می‌فرماید: «إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا فِي الْأَرْضِ يَسْعَوْنَ فِي حَوَائِجِ النَّاسِ هُمْ الْأَمْنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ خداوند در زمین بندگانی دارد که برای برآوردن نیازهای مردم می‌کوشند؛ اینان ایمنی یافتگان روز قیامت اند.»

در چنین جامعه‌ای، فرهنگی حمایتی شکل می‌گیرد که در آن افراد به فکر آسایش و رفاه هم‌وطنان خود هستند. با نهادینه شدن این فرهنگ در جامعه و افزایش شبکه‌های اجتماعی سالم و همکاری‌های داوطلبانه، جامعه به رشد و پیشرفت دست می‌یابد و رفاه، جمع‌گرایی و امنیت اجتماعی افزایش می‌یابد. «همچنین براساس نتایج پژوهشی تلاش‌های خیریه‌ای و اقدامات نیکوکاری می‌تواند با کاهش جرم و خشونت به بهبود امنیت جامعه کمک کند.»^۲

بس بگردید و بگردد روزگار دل به دنیا در نبندد هوشیار
ای که دستت می‌رسد کاری بکن پیش از آن که از تو نیاید هیچ کار^۳

ج) نقش این‌تای ذی‌القربی در تقویت شبکه‌های حمایتی اجتماعی

یکی از آموزه‌های مهم در دین اسلام توجه به حق خویشاوندان است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله حتی از طریق ساده‌ترین راه‌ها نیز بر آن تأکید می‌فرماید: «صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَ لَوْ بِالسَّلَامِ؛^۴ صلّه‌رحم کنید، گر چه با یک سلام.» به جای آوردن صلّه‌رحم آنقدر اهمیت دارد که رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

۱. همان، ص ۱۹۷.

2. Saunders, J.M., Barnes-Proby, D., & Peterson, S. (2018). Leveraging Research and Philanthropy to Reduce Crime and Violence in the Mississippi Delta. RAND.

۳. سعدی

۴. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۵۷.

«مَنْ مَشَىٰ إِلَىٰ ذِي قَرَابَةٍ بِنَفْسِهِ وَ مَالِهِ لِيَصِلَ رَحْمَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اجْرَ مَاءٍ شَهِيدٍ؛^۱ کسی که با جان و مالش در پی صله رحم بر آید، خداوند متعال اجر صد شهید را به او عطا می کند.»

هدف از تاکید اسلام بر صله رحم را می توان استحکام روابط خانوادگی و ایجاد یک شبکه حمایتی قوی در میان اقوام دانست. بدین ترتیب خانواده ها را می توان ریشه های محکم درخت بزرگ جامعه دانست که باعث شکوفایی آن می شوند. ارتباط نزدیک میان خانواده ها می تواند مشکلات اقتصادی، اجتماعی و حتی روحی را کاهش دهد؛ چراکه افراد از طریق همفکری، همکاری و مشورت با یکدیگر احساس مسئولیت کرده و خود را موظف به کمک به یکدیگر می دانند. در نتیجه خواهند توانست با ایجاد صندوق های قرض الحسنه، فراهم کردن امکانات برای تحصیل اقوام مستضعف، حمایت های عاطفی، بازدید از بیماران و... بسیاری از مشکلات جامعه را حل کنند. حضرت علی علیه السلام در این باره می فرماید: «وَ أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَ أَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ؛^۲ و خویشانت را گرامی دار؛ زیرا آنان پر و بال تو هستند که با آن پرواز می کنی، و اصل و ریشه تو هستند که به آنها باز می گردی.» بنابراین نهادهای حمایتی از خویشاوندان موجب کاهش نرخ بیکاری و فقر و اختلافات طبقاتی خواهد شد. علت این موضوع را می توان پس از عنایت خداوند، در آثار نزدیک شدن خانواده ها و افراد به شبکه حمایتی اقوام جست. افراد با تکیه بر یک مجموعه انسانی که پیوندهای عاطفی باهم دارند است، احساس ایمنی بیشتری می کنند و در مشکلات و مصائب احساس تنهایی نمی کنند. در نتیجه، جامعه بر پایه احساس مسئولیت، همبستگی و همدلی به استحکام و وحدت اجتماعی دست خواهد یافت.

اتفاق دوستان با هم دعای جوشن است

سختی از دوران نبیند دانه تا در خرمن است^۳

۱. محمدبن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۸۶.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۱۰۵.

۳. فردوسی.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. احمدی امیری، سیدعلی، «عدل الهی»، دانشنامه امام خمینی، ج ۷، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، بی تا.
۲. مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقائد، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
۴. قرشی، علی اکبر، تفسیر أحسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۱۲، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
۶. ناصحی، محمد، مروجی، لیلا السادات، «واژه‌شناسی خویشاوندی در قرآن». پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، ۷(۲)، ۲۰۹-۲۲۸۷؛ قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی دروس قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۸. دهقانپور، بخشی، ژیلا، «معناشناسی احسان در قرآن»، پژوهشنامه معارف قرآنی، ۵(۱۷)، ۸۳-۶۱، ۱۳۹۳ ش.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دار العلم و الدار الشامیة، ۱۴۱۲ ق.
۱۰. صادقی، هادی، خوانساری، محمدهادی، «دیگرگروی اخلاقی، منظری قرآنی»، پژوهشنامه اخلاق، شماره ۳۲، ص ۷-۳۶، ۱۳۹۵ ش.
۱۱. محسنی، طاهره و احمدی بیغش، خدیجه، «آثار روان‌شناختی فعالیت‌های نیکوکارانه بر سلامت روان دنیوی و سعادت ابدی اخروی از دیدگاه قرآن و حدیث»، تفسیر پژوهی اثری، ۶(۱۲)، ۲۷۵-۲۹۹، ۱۳۹۸ ش.
۱۲. موسوی، سید علی اصغر، آرایه‌های اخلاقی در متون دینی و ادب پارسی، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۷ ش.
۱۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
۱۴. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دارالحدیث، چاپ ۷، ۱۳۸۶ ش.

بررسی آثار رعایت عدل و احسان و رسیدگی به نزدیکان در آیه ۹۰ سوره نحل ■ ۶۵

۱۵. محدث نوری، محمد بن حسن. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل. ج ۱۴. قم: مؤسسه آل البيت.

۱۶. شریف الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه. مصحح: صالح. قم: هجرت، چاپ اول.

۱۷. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. مصحح: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی. مصحح: علی اکبر غفاری، ج ۴. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۱۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۲۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و دررالکلم، ویرایش: سید مهدی رجائی، قم: دار الکتب الإسلامی، ۱۴۱۰ق.

۲۱. صدوق، محمد بن علی، علل الشرایع، نجف: المكتبة الحيدرية، ۱۳۸۵ق.